

KAPITA- LISMENS TRIUMFTOG I RUSLAND OG ØST- EUROPA

Af Hans Aage

Det kræver en avanceret argumentations- og bortforklarings-teknik at fremstille de økonomiske omvæltninger i Østeuropa som en sejr for vestlig markedsliberalistisk ideologi. En kritisk diskussion af transitionslitteraturen med udgangspunkt i Anders Åslund: *Building Capitalism. The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge University Press 2002.

Hvis man hører til dem, der føler et sørgmodigt stik i hjertet over at se det sidste spinkle glimt af håb om socialisme i Rusland og andre steder svinde i mørket bag den vestlige horisont, så er det en prøvelse at læse Anders Åslunds nye bog med 456 tæt beskrevne sider om kapitalismens genindførelse, som han med uskrømtet glæde beskriver som et veritabelt triumftog. Det samme gør flertallet af bøger om Rusland og Østeuropa i disse år og vel også den offentlige mening, som det fx udtrykkes af *The Economist*: “Never in living memory has Russia been so stable, respected or prosperous”.¹

Anders Åslunds bog giver en meget optimistisk, nærmest euforisk vurdering af udviklingen, og han er en ekstrem repræsentant for denne udbredte opfattelse, som man også finder hos bl.a. Fisher & Sahay (2000), Nørsgaard (2000), Verdensbanken (2002), Krueger (2002), Paldam (2002). I det følgende konfronteres disse synspunkter, dels med kendsgerningerne, dels med afvigende holdninger, som de udtrykkes af bl.a. Stiglitz (1999), Hedlund (1999), Klein et al. (1996, 2000), Redaway & Glinsky (2001), Klein & Pomer (2001), Goldman (2003), idet fremstillingen er disponeret ud fra en systematisering af optimismelitteraturens argumenter med udgangspunkt i Anders Åslunds bog, ligesom sidetal uden nærmere forfatternavn refererer til hans bog.

Anders Åslund “har aldrig følt sig tiltrukket af noget som helst socialistisk” (p. xii) – forstå det, hvo der kan. Hans bog er i øvrigt anstrengende læsning, for den er righoldig både på oplysninger og ideologiske budskaber; så man må mobilisere, hvad man måtte besidde af viden og kritisk sans. Ukritisk læsning kan ikke anbefales. Anders Åslund har et indgående kendskab til sovjetsystemet og har bl.a. skrevet en meget anerkendt bog om Gorbatsjovperioden.² Omvæltningerne efter 1989 har han fulgt på nært hold som regeringsrådgiver på højeste niveau i en række lande. I sin nye bog uddrager han konklusioner af er-

faringerne i Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen i tiåret 1990-2000 ud fra en grundig gennemgang af den uhyre omfattende litteratur. Bogen indledes med kapitler om sovjetsystemet og dets opløsning, og derpå følger en række kapitler om den økonomiske udvikling og om markedsreformerne: liberalisering, stabilisering, privatisering, sociale forhold, politiske systemændringer, omverdenens reaktioner. Konklusionerne sammenfattes i et afsluttende kapitel.

Den følgende kritik af Anders Åslunds bog og dele af den øvrige apologilitteratur bygger på det grundsyn, at revolutionsbølgen efter 1989 har været et storstilet og hensynsløst risikabelt eksperiment, en økonomisk eventyrpolitik. Der er privatiseret i stor stil, udenrigshandel og kapitalbevægelser er liberaliseret, internt er priser og økonomisk aktivitet ligeledes liberaliseret, og statens økonomiske funktioner er blevet reduceret. Resultatet er blevet et økonomisk tilbageslag af en voldsomhed, som ikke tidligere er registreret i fredstid. I perioden fra 1950 til 1989 voksede produktionen pr. indbygger omtrent som i de vestlige lande, med ca. 3% om året i 1950-1973 og ca. 1% om året i 1973-1989, men i 80'erne aftog vækstraterne mere end i de vestlige lande, og de var langt mindre end i de asiatiske højvækstlande, bl.a. Kina og Sydkorea, hvor væksten i lange perioder har været på 10% eller mere om året. Med undtagelse af Rumænien og Albanien havde de østeuropæiske lande og Sovjetunionen i 1989 en produktion pr. indbygger på mellem 25 og 50% af niveauet i

USA, og indbyggerne hørte til i den rigeste fjerdedel af klodens befolkning,³ jf. tabel 1.

I begyndelsen af tiåret 1990-2000 faldt produktionen i alle 27 overgangslande, i de fleste lande med 15-50% og med mere end 60% i de hårdest ramte. I de store østeuropæiske lande var produktionen i 2002 igen på samme niveau som i 1989 eller lidt højere, i Polen endog 30% højere, men i de fleste lande var produktionen stadig meget lavere end i 1989, således i Estland, hvor den var 7% lavere og i Rusland, hvor den var 29% lavere, jf. tabel 2.

Samtidig er indkomst- og formueuligheden øget dramatisk, især i de tidligere sovjetrepublikker, der på alle områder har haft en mere ugunstig udvikling end landene i Østeuropa. I Rusland er Gini-koefficienten, som måler uligheden på en skala fra 0 til 1, øget fra den laveste (ca. .25 som i Skandinavien) til den højeste ende (ca. .50 som i Latinamerika) af det internationale spektrum, og der er skabt en hidtil uset fattigdom med 30% af befolkningen under den officielle fattigdomsgrænse på 42 USD om måneden.⁴ Dødeligheden er steget, for størstedelens vedkommende uden anden påviselig årsag end stress, og der var som følge heraf en overdødelighed på ca. 2 mio. i perioden 1990-97.⁵ Fødevarerproduktionen og kornhøsten er faldet med 30-40%. Befolkningen klarer sig ved, at der importeres fødevarer og at 80% dyrker kartofler og grøntsager til eget forbrug i kolonihaver og på små parceller – formentlig den mest dynamiske sektor i russisk økonomi.⁶

Og hvad kan man så lære af det? Jo, ifølge

Tabel 1. Årlige gennemsnitlige, procentvise vækstrater for BNP pr. indbygger 1950-89 i udvalgte lande.

	Sovjetunionen	USA	Danmark	Japan	Kina
1950-73	3.4	2.5	3.1	8.1	2.9
1973-89	1.0	2.0	1.7	2.9	5.0

Kilde: Maddison, 2001: 276, 278, 279, 304.

Tabel 2. Økonomisk vækst i udvalgte transitionslande 1989-2000.

	mindste BNP	BNP		EBRD	BNP pr.
		1989 =100	2002 1989=100	tran- sition index 2001	indbg. 1989 USA=100
år					
Rusland	1998	55	71	2.3	31
Hviderusland	1995	63	93	1.4	26
Ukraine	1999	40	47	2.3	25
Estland	1994	64	93	3.5	37
Letland	1995	52	77	2.9	35
Litauen	1994	53	77	2.9	32
Polen	1991	82	130	3.5	29
Tjekkiet	1992	87	105	3.3	44
Ungarn	1993	82	112	3.6	34

Noter: De første to søjler angiver året for og størrelsen af det mindste reale BNP (dvs. BNP i faste priser) siden 1989. Den følgende søjle angiver reelt BNP i 2001 og den næste et index for omfanget af institutionelle reformer i perioden 1989-2001 beregnet af EBRD ved brug af subjektive skøn på en skala fra 1 til 4 for forskellige typer af markedsreformer (stor og lille privatisering, virksomhedsomstrukturering, udenrigshandelsliberalisering, konkurrencepolitik, samt reformer af den finansielle sektor), som derpå er vejret sammen til et simpelt gennemsnit. Den sidste søjle angiver størrelsen af produktionen pr. indbygger i 1989 som procent af USAs, men disse tal er særdeles skønmæssige og skal opfattes som forsøg på at sammenligne landene ved brug af forskellige og modstridende beregninger af deres BNP pr. indbygger med købekraftspariteter som omregningspriser.

Tallene for BNP er usikre, bl.a. fordi den uformelle sektor er indregnet skønmæssigt, ofte svarende til ca. 25%. Der findes forskellige skøn, og de undergår mærkelige forandringer. Således har EBRD i 2001 ændret det laveste BNP for Armenien (1993) fra 31% til 44% af 1989-niveauet, og for Litauen (1994) er tallet ændret fra 39% til 53%. Verdensbanken har justeret tallene for Polen, så at laveste BNP (i 1991) sættes til 94% af 1989-niveauet og BNP i 2000 til 144%. Kilder: EBRD, 2001: 19, 59; 2003:56; World Bank, 2002: 5; Maddison, 2001: 278, 279, 337; Aage, 1998: 128.

Anders Åslund er konklusionen, at “radical reforms, involving liberalization and financial stabilization, were both economically effective and socially desirable” (p. 140), “... all major reforms have had positive impact ... the empirical evidence of the benefits of a radical and comprehensive reform is overwhelming” (pp. 444, 445).

Det er helt på linje med, hvad der til stadighed gentages af fx *The Economist*, som allerede i 1996, hvor det russiske BNP var på 57%

af 1989-niveauet, beskrev situationen med følgende vendinger: “The economic news, on the whole, is fair to good”.⁷ Det er et udbredt synspunkt, at “liberalization has indeed been a good investment”,⁸ og at nu “tegner det lyst for den russiske økonomi”,⁹ som er “performing impressively”.¹⁰ Lignende synspunkter fremsættes også i den danske debat, hvor fx Martin Paldam mener, at “beretningen om Ruslands transition er et eventyr, hvor den stakkels helt går igennem mange ulykker og

prøvelser, men hvor det hele ender (nogenlunde) godt”.¹¹ Martin Paldam er ikke i tvivl om, “at de fleste russere i dag har det bedre end nogensinde før”.¹² Og ifølge Ole Nørgaard er det “tested in practice by the following analyses... that a market economy... has proven superior to all other types of economic institutions so far invented”.¹³ Som bekendt har vi alle sammen kræfter til at bære vore venners ulykker.

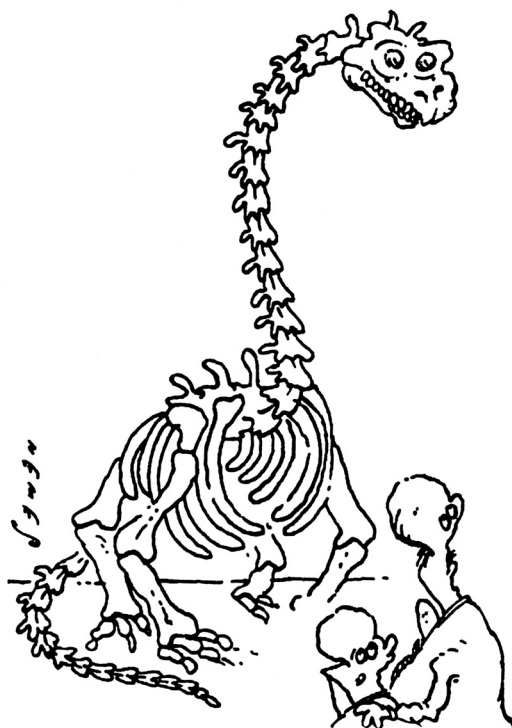
Opgaven for kapitalismens apologeter er ikke helt nem i lyset af den faktiske udvikling, navnlig ikke i Rusland. Det første år med negativ vækst i Rusland var 1990, hvor BNP faldt med 4%. Derefter gik det hurtigt, og i 1994 var BNP faldet til 60% af niveauet i 1989 og i 1998 yderligere til 55%, hvorefter det steg til 66% i 2001.¹⁴ Det er et kunststykke at få dette til at fremtræde som resultat af den “langsigtede og velgennemtænkte”¹⁵ russiske transitionspolitik efter 1990 og som en hyldest til ophavsmændene, Jegor Gajdar, Anatolij Chubajs, Andrei Schleifer og andre russiske og amerikanske økonomer.

Apologeterne har sat sig for at udføre en saltomortale over kløften mellem de dystre fakta og det glade budskab i konklusionen, nemlig at transitionen er en sejr, ikke blot for vestlige politiske interesser, men også for vestlig markedsliberalistisk økonomisk ideologi. Dette kræver anvendelse af en avanceret argumentations- og bortforklaringsteknik, og det er denne teknik, som analyseres og kritiseres i det følgende opdelt i ni hovedlinjer.

1. Statistikken er misvisende

Bortforklaringsteknikken benyttes til straks fra starten at vende tingene på hovedet og bagatellisere transitionsdepressionen, som den tidligere planøkonomi klandres for til trods for, at det netop var afviklingen af planøkonomien, som udløste den uhørt dybe depression.

Det er vanskeligt at opstille dækkende statistik, og for transitionsperioden er det særlig vanskeligt. Anders Åslund mener, at statistikken fra EBRD og Verdensbanken, som normalt anses for autoritativ, konsekvent under-

– *De levede fredeligt i millioner af år, men så var der én, der kom med en økonomisk stabiliseringspakke (Világgazdaság, Ungarn).*

vrurderer produktionen, hvorfor han foretager nogle summariske korrektioner, som fører til, at BNP i fx Rusland i 1998 ikke var faldet til 55% af udgangsniveauet, men “kun” til 85% (omregning af tallene for 1995 p. 136). Konklusionen er, at “the great postcommunist output collapse is a myth” (pp. 113, 139), og det slås fast med talrige gentagelser. Først indregnes stigningen i den uregistrerede økonomi, ikke mindst kolonihaveproduktionen, som giver 15 procentpoint, men Anders Åslund glemmer at fortælle, at den uformelle økonomi allerede er skønmæssigt indregnet i tallene fra EBRD med et tillæg på 23% (pp. 135, 222). Herefter skulle den uformelle økonomi udgøre 35% af produktionen, dvs. omkring 2/3 af det private forbrug. Dernæst reduceres BNP i udgangssituationen, dels ved at værdis-

løs sovjetisk produktion trækkes fra, dels ved at 1991 bruges som udgangsårs i stedet for 1989, hvorved BNP-faldet i 1990-91 trækkes ud. Disse to korrektioner øger BNP i 1998 som procent af udgangsåret med hhv. 8 og 7 procentpoint, så den samlede forøgelse kommer op på 30 procentpoint, dvs. en opskrivning af BNP på 55%.

Martin Paldam når lignende resultater med lidt andre talmanipulationer. Det sædvanlige tal for BNP i 1989 hævdes at være for stort og reduceres med 20%, og dette "mere rimelige skøn" gør jo faldet mindre.¹⁶ Tillægget til BNP-tallene på 23% for stigning i den uformelle aktivitet hævdes at være for lille, så der tilføjes 10%.¹⁷ Væksten i 1999-2001, "en støt opgang",¹⁸ har øget BNP niveauet fra 55% af 1989-niveauet i 1998 til 66%, som Martin Paldam dog runder op til 70%.¹⁹

2. Det er kommunisternes skyld

I det hele taget er det sovjetstyret, som bærer ansvaret for de økonomiske og sociale ulykker i 90'erne, som ganske vist ikke er nær så store, som vi alle sammen går rundt og tror.²⁰ Der var en "severe economic crisis" (pp. 46, 59), men det var ikke i 90'erne; nej, det var under den sovjetiske planøkonomi, at der indtraf et "drastic fall in output" (p. 50), og dens "free fall" (p. 114) førte til, at den kollapsede den 1. januar 1992. Der er i øvrigt en lang tradition for katastrofalt nyt om den sovjetiske økonomi. Allerede i 60'erne var mange økonomer klar over russernes problemer og "the crisis they are faced with at the moment",²¹ nemlig at den årlige vækst ifølge CIA's tal fra dengang var faldende fra 5.1% i 1961-65 til 5.0% i 1966-70.²² I 1991 var "Sovjets økonomi i ruiner" i en avisoverskrift med den begrundelse, at BNP var faldet med 1.5%.²³

Også Martin Paldam hævder, at der indtraf et "systemkollaps", dog ikke i 1992, men inden for et ganske kort tidsrum i 1989-90. "Først kollapsede de økonomiske systemer, og så begyndte reformprocessen",²⁴ og i øvrigt "var det formentlig nødvendigt at køre processen igennem".²⁵

Men det er en uacceptabel efterrationalisering.²⁶ Planøkonomien kollapsede hverken i 1989 eller i 1992; den blev afskaffet, mens den fungerede, præcis derved, at man gennemførte markedsreformer, og de store produktionsfald efter 1990, især i 1992-94 var en direkte følge heraf. Overgangen til markedsøkonomi blev besluttet af Den øverste Sovjet i sommeren 1990, og markedsreformerne var allerede påbegyndt i 1988 med loven om kooperativer (hvad Anders Åslund nævner, pp. 68, 95, 446). Både Gosplan og Goskomtsen, ministerrådskomitéen for priser, blev formelt nedlagt i 1991 (hvad Anders Åslund ikke nævner). Hvis man ellers som Anders Åslund (p. 266) accepterer den grundsætning, at virkningen ikke kan komme tidsmæssigt før årsagen, kan man ikke laste plansystemet for, at det ikke fungerede, efter at det var blevet afskaffet. Det russiske BNP begyndte at falde i 1990 (med 4%) og 1991 (med 5%) som en følge af markedsreformerne; derfor er det en tilsnigelse at gøre 1991 til det sidste normale år.

Forløbet var således ganske anderledes. I slutningen af 80'erne fungerede plansystemet, men vækstraterne var faldende og utilfredsheden stigende. Plansystemets demontering blev drevet frem af et folkeligt krav om velstand (pp. 337, 443) og tillige om demokrati, specielt i betydningen national selvstændighed. Forenklet kan man sige, at man i Østeuropa og Rusland har set på vestligt fjernsyn, at de vestlige lande er meget rigere end én selv;²⁷ man har så spurgt vestlige rådgivere, hvad der skulle gøres, og det har man derpå gjort. Men forestillingerne om, hvad der så skulle ske, var meget primitive,²⁸ som det fx fremgår af Jegor Gajdars vidtløftige betragtninger om Ruslands overgang fra en østlig, ustabil samfundsform uden garanteret privat ejendomsret til en vestlig, stabil samfundsform, hvor privat ejendomsret samt "økonomiens objektive love"²⁹ uundgåeligt vil føre til voksende velstand. Ligesom Anders Åslund og Martin Paldam og lige så udokumenteret hævdede Gajdar i 1995, at Rusland i 1990 stod foran et sammenbrud. I 1990 drejede det sig ikke om

at afhjælpe et sammenbrud, men at opnå vestlig velstand, og optimismen var stor, som Martin Paldam også anfører.³⁰

Kommunisterne får æren for mangt og meget i 90'erne, bl.a. korruptionen og overdragelsen af den økonomiske magt til oligarkerne, som angiveligt skyldes, dels at kommunisterne fik 23% af stemmerne i 1995 (pp. 379, 380-81), dels at sovjetsystemet havde efterladt adskillige "poison pills" (p. 446).

Før 1990 havde sovjetsystemet derimod ikke meget at rose sig af. Vækstrater var "greatly exaggerated" og "not very high by international comparison" (p. 34), og "real socialism was no welfare state" (p. 38). De fleste erkender dog, at vækstraterne var omtrent som i de vestlige lande, jf. tabel 1; det gælder også Martin Paldam, hvis bog fra 2002 ellers ligger meget tæt på Anders Åslunds både i metode og konklusioner, og tillige Bent Jensen (2002), der også har svært ved at bekvemme sig til at sige noget som helst gunstigt om sovjetsystemet. De udtrykker det imidlertid begge på den måde, at der ikke skete nogen "gablukning" mellem BNP i Sovjetunionen og i Vesten og at det derfor "var forgæves, at russerne ofrede så meget for 'fremskridtets' skyld". Som forklaring anføres bl.a. kapitalproduktivitetens fald, men dette udtryk for "profitratens fald ... fremkom dog ikke i de kapitalistiske lande".³¹ Jo, det gjorde det nu rent faktisk, om end i langt mindre udtalt grad,³² hvilket også er at forvente, når kapitalapparatet vokser hurtigere end arbejdsstyrken med uændret produktionsfunktion, og produktionsfunktionen var utvivlsomt mere uændret i Sovjetunionen, end den var i Vesten.

Bent Jensen anfører, at det russiske BNP udgjorde 11% af det amerikanske såvel i 1913 som i 1991.³³ Det betyder, at vækstraterne i Rusland har været lige så høje som i USA gennem disse 78 år, hvilket jo ikke er så ineffektivt endda. Hvis man sammenligner 1913 og 1989 – det var mere rimeligt at benytte 1917, men der foreligger ikke sammenlignelige data – fås, at BNP pr. indbygger i Sovjetunionen som procent af USA's steg en smule fra 28% til 31%, idet BNP pr. indbygger blev

godt og vel firedoblet i begge lande, svarende til en gennemsnitlig årlig vækstrate for disse 76 år på 1.8% i USA og 2.1% i Sovjetunionen.³⁴

3. Kapitalismen blev slet ikke indført

Det gentages med korte mellemrum i hele Anders Åslunds bog, at kapitalismen skaber økonomisk vækst og afhjælper social nød. Når der alligevel er opstået (mindre) problemer, skyldes det ikke markedsreformerne, men derimod, at de slet ikke er blevet indført, i hvert fald ikke vidtgående nok. "Gradual reform" er nemlig det værste af alt (pp. 82, 312, 410).

Det anføres også som forklaring på problemerne i Rusland, at reformerne var "very gradual" (p. 102). Rusland betegnes dog også som "vigorous reformer" (p. 116, 164). I det hele taget er det svært at få øje på de påståede meget store forskelle mellem landene. De har alle sammen (med få undtagelser, navnlig Hviderusland og Usbekistan) gennemført hurtige og meget radikale samfundsændringer. Det gælder også Rusland; 70% af produktionen er privat, liberaliseringen af priser og udenrigshandel er særdeles vidtgående ligesom privatiseringen med undtagelse af jord. Ruslands ret lave transitionsindex på 2.3 for 2001 i tabel 2 skyldes, at der efter statsbankerotten i august 1998 blev indført restriktioner på internationale kapitalbevægelser samt at der opstod store problemer i den finansielle sektor (pp. 164, 297). I 1997 var indexværdien for Rusland på 3.0 og i 2003 på 2.8.

4. Markedsreformerne blev undergravet af snyltere

De (relativt små) problemer, som opstod i 90'erne skyldes ifølge Anders Åslund ikke markedsreformerne i sig selv, men ondsindede personer, som snyltede på reformerne. Selv om meningen er den samme, kaldes de ikke "sabotører og skadedyr" som i Stalintiden, men derimod "rent-seekers", som gør skade i modsætning til "profit-seekers", som gør

Videnskabsfolk demonstrerer mod dårlige levilkår og kræver højere løn, 1996.

gavn. Betegnelsen er misvisende, for rent-seeking er en form for profit-seeking. Disse aktiviteter kan mere dækkende betegnes som “directly unproductive profit-seeking” (DUP, udtales som dupe, engelsk: at bedrage). Det er aktiviteter, som skaber profit, men som ikke skaber produktion. De udgør et samfundsmæssigt spild i et kapitalistisk system (og i alle andre systemer), fx aktiviteter med det formål at skabe et monopol eller med det formål at udnytte statens økonomiske magt til egen fordel ved at opnå subsidier, skattefordele, gevinster ved import- og eksportregulering osv.

Disse rent-seekers er de store skurke og optræder på snart sagt hver eneste side hele bogen igennem, og ifølge Anders Åslund har de særlig gode udfoldelsesmuligheder, hvis markedsreformerne ikke er konsekvente nok. Der-

for er gradvise reformer så skadelige. Anders Åslund beskriver med mange detaljer, hvordan disse rent-seekers har beriget sig på samfundets bekostning og har skabt sig store indkomster og formuer.

Hvis indkomstfordelingen er blevet langt mere ulige, så gælder dette i helt ekstrem grad for formuefordelingen. Genskabelsen af classesamfundet skete meget, meget hurtigt, idet samfundets aktiver er blevet overdraget til en lille økonomisk elite, de såkaldte oligarker, med nære bånd til den politiske og kriminelle elite. Det begyndte med simple spekulationsforretninger, som blev mulige takket være liberaliseringen af vare- og kapitalbevægelserne ind og ud af Rusland. Under den store inflation i de første år efter liberaliseringen kunne der tjenes vældige summer ved at låne rubler, veksle dem til dollars og senere betale

lånet tilbage i stærkt devaluerede rubler. Da rublen blev stabiliseret, kunne der i stedet optages dollarlån til lav rente, som kunne veksles til statsgældsbeviser med høj rente. Helt risikofrit har det været at købe russiske energi- og andre råstoffer til de lave interne priser i Rusland og sælge dem i udlandet til de langt højere verdensmarkedspriser (pp. 109-12, 195-96).³⁵

Yderligere store formueoverdragelser skete ved privatiseringerne, og i Rusland blev store statslige værdier overført til private rigmænd gennem det såkaldte "lån for aktier"-program fra 1995 til 1997, hvor Jeltsin købte politisk støtte fra oligarkerne ved at optage statslige lån, som blev indfriet med store mængder af statsejede aktier i bl.a. tele-, metal- og olieindustrien til yderst fordelagtige priser (p. 298).

Det er vigtigt at holde sig for øje, at det ikke nødvendigvis drejer sig om lovbrydere. Privatiseringen har fremkaldt en omfattende kapitalflugt, mindst 20 mia. USD om året siden 1994. Den samlede kapitalflugt siden 1992 udgør formentlig 200-300 mia USD, og dermed er de (private) russiske formuer i udlandet større end den samlede (statslige) udlandsgæld på 160 mia. dollars.³⁶ Man kan selvfølgelig diskutere, om det er godt for Rusland, at rigmanden Roman Abramovich brugte 140 mio. engelske pund på at købe fodboldklubben Chelsea i stedet for at bruge pengene til produktive investeringer i Rusland,³⁷ men der er næppe tvivl om, at det under de gældende forhold i Rusland er både fuldkommen legalt og ikke mindst fuldkommen rationelt at anbringe aktiverne uden for Rusland, hvis det er muligt. Selv hvis man påtænker at investere i Rusland, er der skattefordele ved at forvandle pengene til udenlandsk kapital først ved fx at overføre dem til Cypern, hvor en stor del af de russiske formuer er placeret, og hvorfra en stor del af de direkte udenlandske investeringer kommer.³⁸

Et andet problem i forbindelse med internationale kapitalbevægelser nævner Anders Åslund slet ikke, nemlig at det ikke kun er i Østtyskland, at udlandet (her Vesttyskland) har overtaget ejendomsretten til kapitalappa-

ratet. Det samme er sket i Østeuropa, således i Ungarn og Polen, hvor omkring 70% af bankerne og industrien ejes af udlændinge.³⁹

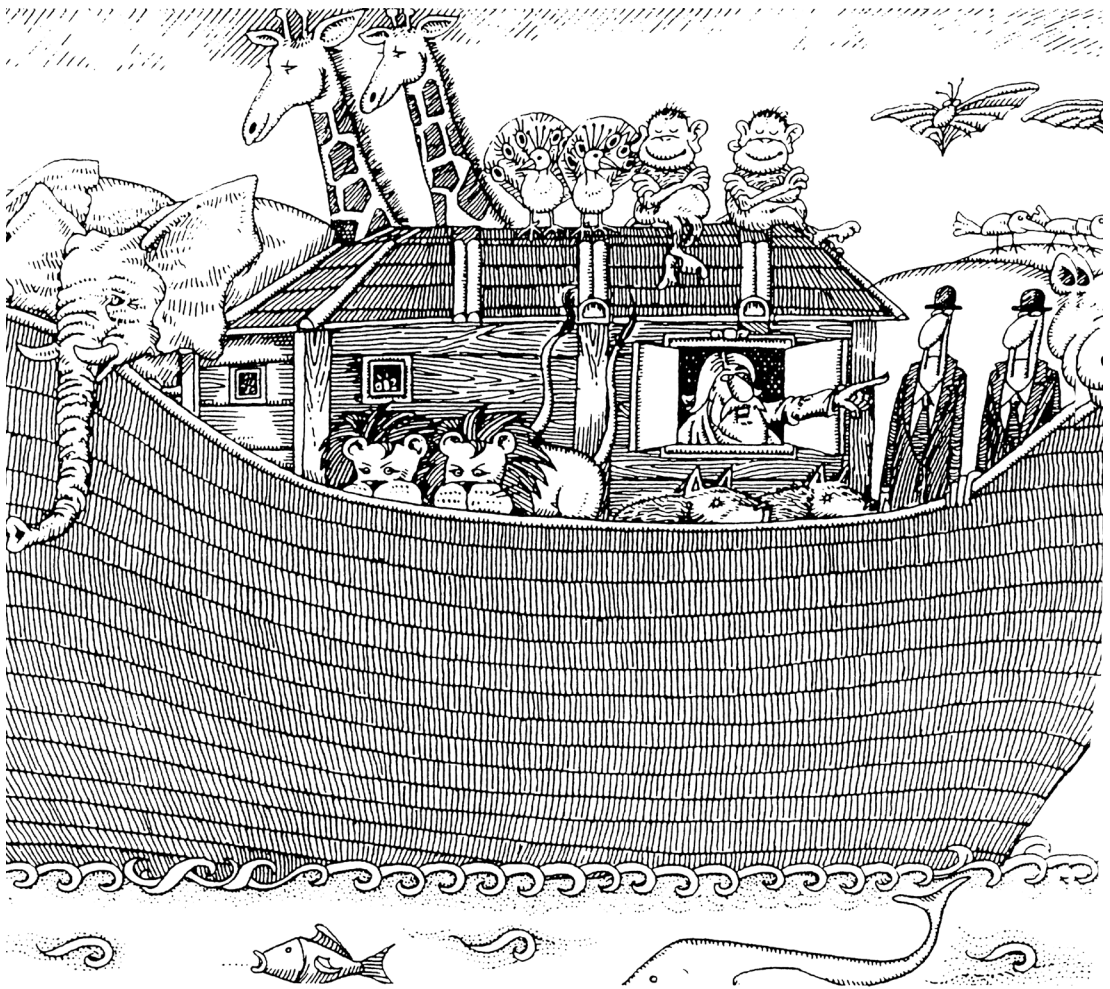
5. - og det skyldes, at staten blander sig for meget

Uproduktiv profitmaksimering er vanskelig at hindre, men Anders Åslund har en simpel løsning: afskaf de sidste rester af statslig økonomisk regulering; så vil uproduktiv profitmaksimering blive bortvejret i konkurrencens friske blæst. Anders Åslunds mistillid til statslig politik går så vidt, at han foretrækker private monopoler fremfor statslige (p. 293).

Privatisering ses også, hvis den er vidtgående nok, som et middel til at hindre korrupsion (p. 265), selv om privatiseringen i de fleste lande – i starten med Tjekkiet som en mulig undtagelse – har været voldsomt korrupsionspræget og har givet den tidligere magtelite en grad af kontrol med nationens værdier, som den end ikke drømte om under det gamle regime. Nomenklaturaen har forvandlet sig til en "kleptoklatura", idet en stor del af aktiverne, i Rusland formentlig 70%, simpelt hen er blevet foræret til de ansatte og ikke mindst de gamle ledelser, som har kontrol med det meste i konkurrence eller samarbejde med den omfattende og yderst voldelige, organiserede økonomiske kriminalitet.

Resultatet er blevet en sammenfiltrering af den politiske og den økonomiske magt med dertil hørende rivaliseringer, fx den politisk besluttede arrestation i oktober 2003 af M. Khodorkovskij, ejer af Ruslands største olie-selskab Yukos.⁴⁰ Det russiske gasmonopol, Gazprom, illustrerer sammenfiltreringen mellem økonomisk og politisk magt, og det er ikke noget uvæsentligt eksempel, idet Gazprom er en af verdens største formuekoncentrationer og råder over 40% af verdens gasreserver til en anslået værdi af 700 mia. USD. Gazprom har stor økonomisk magt med betydelige interesser i bl.a. bankvæsenet og medieindustrien og tegner sig for omkring 10% af det russiske BNP. Det er blevet delvis privatiseret, hvorved 1-5% af værdierne tilfaldt ledelsen,

– Noah: Vil de to økonomer straks gå i land! (Hócipó, Ungarn).

deriblandt daværende premierminister Viktor Tjernomyrdin. Staten ejer 38% af aktierne, men skatteinddrivningen er lemfældig, bl.a. fordi en del af de manglende skattebetalinger modsvares af manglende betalinger for gasleverancer og altså er en slags subsidier til vanskelig stillede virksomheder.⁴¹

Det er meget vanskeligt at foretage store formueoverdragelser på en velordnet måde, og historien frembyder mange monumentale eksempler, i England fx “det kolossale ran af kirkegodser”, som blev “skænket bort til rovlystne kongelige yndlinge” i forbindelse

med reformationen. “Tyveri af statsdomænerne” efter “den glørværdige revolution” i England i 1688 er et andet eksempel og ligeledes “røveriets parlamentariske form ... med andre ord dekretter, hvorved de store jordbesiddere skænker folkets jord som privatejendom til sig selv”, da indhegningen af fælledeerne blev lovfæstet i det 18. århundrede.⁴²

Anders Åslund gør meget ud af civilsamfundets og den sociale kapitalers betydning for transitionen (pp. 391-92, 445). Social kapital er et fjerde kapitalbegreb, hvormed man i de senere år har forsøgt at beskrive omfanget af

gensidig tillid og styrken af sociale normer for at finde et missing link til at forstå udviklingen. Begrebet er en pendant til fysisk, human og naturgiven kapital, men hvordan det skal forstås som et kapitalbegreb, er naturligvis uklart. Er det en produktionsfaktor? Kan det akkumuleres og hvordan? Nedslides det ved fornuftig brug? Og kan det substitueres med de andre former for kapital?

Desværre vides der mere om, hvordan social kapital nedbrydes, end hvordan den opbygges.⁴³ Igen må den sovjetiske fortid holde for som hovedansvarlig (p. 389). Det falder hverken Anders Åslund eller Martin Paldam ind, at den russiske prikhvatizatsija (af russisk prikhvatit', at rage til sig, p. 274) med al dens korruption og begunstiggelse af vennerne kunne virke stærkt nedbrydende på den sociale kapital, og at "the rapid increase in the number of cars" (pp. 309-10), som ofte er importerede, "store og nye",⁴⁴ kunne være en daglig og synlig trussel for almindelige menneskers lyst til at arbejde hårdt for en beskeden løn, hvilket jo er, hvad der skal til for at skabe økonomisk vækst. Med sin meget tilfældige, lotteriprægede og korrupte omfordeling af samfundets værdier skaber privatiseringen og de voldsomme uligheder en stemning af opløsning og lovløshed, der får mange til at tage skridtet fuldt ud og lade hånt om de regler, som trods alt stadig findes i det almindelige kaos.

Anders Åslund har ikke blik for, at rent-seeking er en uundgåelig følge af voldsomme omvæltninger og at genopbygning af staten, snarere end yderligere nedbrydelse, kunne være en farbar, evt. den eneste mulige, vej til genopbygning af samfundet. Anders Åslunds logik er, at hvis der ikke er nogen statslig regulering, vil der heller ikke være nogen korruption, ligesom der heller ikke vil være kriminalitet, hvis der ikke er nogen love. Der er en interessant tendens i nogle vestlige økonomkredse til at anlægge en vis positiv vurdering af mafia-kriminaliteten, der ses som et udtryk for en spontan, privat ydelse af service, som staten ikke kan levere, nemlig kontrakt-håndhævelse med metoder, der unægtelig er

alternative til lov og orden.⁴⁵ Der argumenteres også for, at hvis lovgivning og retshåndhævelse skal forbedres, må det være "incitamentskorrekt", dvs. at det skal kunne betale sig for forretningsverdenen at være lovlydig.⁴⁶ Dette er endnu et eksempel på den forskruede samfundsopfattelse, at økonomiske incitamenter er de eneste virksomme, tilmed de eneste respektable.

Selv om Anders Åslunds liberalistiske linje har været stærkt fremherskende, er der jævnlige blevet udtrykt afvigende synspunkter, bl.a. i to henvendelser til offentligheden i avisen *Nezamisimaja Gazeta*⁴⁷ fra fremtrædende amerikanske og russiske økonomer, deriblandt flere Nobelpristagere, som under påberåbelse af den sunde fornuft har argumenteret for øget statslig styring af økonomien, bl.a. statslig kontrol med naturressourcer og kapitalbevægelser for at forbedre skatteinddrivningen, der jo er den økonomiske politiks krumtap og et helt afgørende problem i alle økonomiske systemer. Ligeledes kritiserede de IMF og Verdensbanken for "at binde regeringens hænder i bekæmpelsen af depressionen og kapitalflugten" til gengæld for relativt ubetydelig finansiel støtte. Dette affærdiger Anders Åslund som et forsøg på at bringe kommunisterne tilbage til magten (p. 86).

Store statsbudgetter er nødvendige for at opretholde uddannelsesvæsen, retsvæsen, sundhedsvæsen og sociale ydelser og er derfor et udtryk for samfundsinstitutionernes styrke, hvortil kommer deres direkte betydning for den store andel af investeringerne, som er offentlige. Landene i Østeuropa, som økonomisk har klaret sig bedst, har også bevaret relativt store statslige udgifter. Statsbudgettet har formentlig haft langt større betydning for økonomiens udvikling end reformhastigheden.⁴⁸

Når nu Rusland har store problemer med skatteinddrivning og kapitalflugt, og når ressourcecenten er et attraktivt skatteobjekt, så er det ikke så indlysende, hvad angår ejendomsretten til naturressourcerne, at "det er mest effektivt, hvis den er privat",⁴⁹ eller at "private and privatized enterprises outperformed public enterprises all over the world" (p. 260).

– I henhold til bankdirektørens direktiv udleverer vi kun penge til organiserede kriminelle (Sovjetskaja Rossija).

6. Men demokrati er godt

Statsmagten bør reduceres, men den bør også demokratiseres, idet demokrati med sin større gennemsigtighed er et virksomt middel imod rent-seeking udover, at det er et mål i sig selv. Anders Åslund gør også ligesom Martin Paldam den uomtvistelige iagttagelse, at der ikke kendes eksempler på planøkonomier, som har været demokratiske, men det er meget vidtgående derfra at konkludere, at enhver form for utopisk bestræbelse nødvendigvis må føre til terror.⁵⁰

Det er dog ikke sådan, at alle kapitalistiske økonomier har været demokratier. Men der er i transitionslandene en klar sammenhæng, således at de mest demokratiske transitionslande også har gennemført de mest vidtgående markedsreformer.⁵¹

Derimod er sammenhængen mellem demokrati og økonomisk vækst ikke klar, heller ikke i transitionslandene. Når alle verdens lande betragtes, er sammenhængen faktisk svagt negativ, hvad Anders Åslund også nævner (p. 360), men han har på dette som på andre områder lidt svært ved at acceptere tallenes tale. Om økonomisk vækst i almindelighed uddrager han meget håndfaste konklusioner (p. 75).

Om den generelle empiriske litteratur om økonomisk vækst må man desværre konstatere, at den har meget lidt at fortælle til trods for omfattende empirisk forskning i de sidste 10-15 år. Vækst er ikke korreleret med demokrati og fx heller ikke med ulighed. Blandt de mere robuste determinanter for vækst er absolut breddegrad, dvs. afstand fra ækvator – med Singapore som et markant modeksempel.⁵² Der er ikke nogen synderlig sammenhæng mellem økonomisk vækst og økonomisk system,⁵³ selv om der altid er frit slag til udokumenteret omtale af planøkonomiens “inherent deficiencies and malfunctions”.⁵⁴ Så sent som sidst i 80’erne konkluderede to velanskrevne amerikanske lærebøger i komparativ økonomi, at “... dynamic efficiency of the two systems appears similar. ... The important differences in growth rates appear not between the systems but rather among the nations within the same economic system”,⁵⁵ og “... the growth rates of capitalism and planned socialism have been quite similar over the entire postwar period”.⁵⁶

Om markedsreformer skaber økonomisk vækst i transitionslandene, er naturligvis et hovedspørgsmål. Men det er dækningsløst, når vicedirektør i IMF Stanley Fischer konkluderer om transitionslandene, at “the policies to ensure growth are well-known”.⁵⁷

Af og til får læseren en fornemmelse af, at der bliver vendt lidt op og ned på begreberne, idet kapitalismens indførelse bliver til det overordnede mål, som alt andet, herunder demokrati og økonomisk velfærd, må underordne sig. Således har Martin Paldam ikke megen sans for statens rolle ud over, at der kræves en fast hånd i den økonomiske politik, og han har tillid til Putin som “en populær præsident, der passer sit arbejde” samt en vis forståelse for Putins “tiltag for at bringe den mest kritiske del af pressen under kontrol”.⁵⁸ Putins opfattelse af demokrati har jo siden vist sig at blive stadig mere utraditionel.⁵⁹

Og Anders Åslund bliver ikke træt af at lovprise Kirgisien og dets leder Askar Akaev, “a prominent liberal physicist” (p. 65), for landets “truly radical marketization” og “substantial economic growth” (p. 164). Kir-

gisien kaldes "a tentative democracy" (p. 392) med "party elections" i februar 2000 (p. 377). Ole Nørgaard har også store forhåbninger til Kirgisien, som er "an island of democracy" og "a relative success".⁶⁰ Virkeligheden er, at ved præsident(gen)valget i november 2000 blev de fleste modkandidater udelukket med henvisning til sprogkriterier, mens de resterende fik 10% af valgdekningen i fjernsynet til deling; valget blev sønderlemmende kritiseret af OSCE.⁶¹ Økonomisk er Kirgisistan heller nogen ubetinget success; arbejdsløsheden er formentlig omkring 50%, andelen af fattige er den største af alle transitionslande, ca. 75%, og trods høje vækstrater siden 1996 var produktionen i 2002 stadig 30% lavere end i 1989.

7. Omverdenen svigtede

Anders Åslund argumenterer overbevisende for, at økonomisk hjælp og investeringer udefra samt udsigten til EU-medlemskab har haft stor betydning for de østeuropæiske landes relativt gunstige udvikling (pp. 396-440). Samtidig anklager han, vel også med rette, Vesten for at have svigtet Rusland. Mange forhold har spillet ind, heriblandt at Rusland er i den meget specielle situation både at have vedvarende betalingsbalanceoverskud og modtage finansiell støtte fra IMF m.fl. Der har været betydelige betalingsbalanceoverskud på 5-10% af BNP, i vækståret 2000 på hele 20%. Det hænger sammen med, at de private "ekstraktionskapitalister" har afholdt sig fra at investere i det russiske produktionsapparat, idet privatiseringen sammen med liberaliseringen af de internationale vare- og kapitalbevægelser har gjort det muligt at eksportere naturkapitalen og placere formuerne i udlandet. Olie, gas og råvarer udgør nu 80% af eksporten og er dermed endnu mere dominerende end i sovjettiden. Samtidig er store værdier ført ud af landet som kapitalflugt.⁶²

Et blik på tabel 3 må give anledning til, at smilene i den vestlige verden bliver så brede, at de når fra øre til øre. Det er en total sejr for vestlige politiske interesser (om end ikke for

vestlig økonomisk teori og rådgivning): Sovjetimperiet er opløst, uden at der er løsnet et eneste vestligt skud, den russiske stat er lammet, økonomien er i ruiner, militæret er næsten elimineret og optaget af indre væbnet konflikt; politisk er Rusland blevet mere frit og demokratisk, men også apatisk og splittet i interessermodsatninger, og der er ingen steder at henvende sig med klager.

8. Det hjælper ikke, hvis det ikke gør ondt

Anders Åslund omtaler den sociale nød i transitionslandene, men generelt mener han, at "a

Tabel 3. Hovedposter på den russiske forsyningsbalance i 1989 og 2000. Alle størrelser er reale, angivet i procent af BNP i 1989.

	1989	2000
Privat forbrug	30	30
Militærudgifter	25	3
Øvrigt offentligt forbrug	20	7
Investeringer	30	10
Import	-12	-16
Eksport	7	29
BNP	100	63

Noter: Alle tal i tabellen er reale og direkte sammenlignelige; men de er behæftet med betydelig usikkerhed. Tallene for 2000 svarer til opgivelserne i EIU (2001: 54), som dog ikke angiver militærudgifter, og de er så indregnet ved at reducere det private og det offentlig forbrug. Militærudgifterne svarer til de gængse skøn, dvs. 5% af BNP eller en reduktion i forhold til 1989 på 88%. De øvrige tal for 1989 er skønnet på grundlag af Marer et. al. (1993: 200-205), som imidlertid ikke har tal for militærudgifter. Tallene er altså et forsøg på at sammenkæde en række hver for sig meget usikre skøn. I BNP-tallene for 90'erne som angivet af EBRD og andre er indregnet et skønsmæssigt tillæg på 23% for den formodede stigning i den uregistrerede økonomi.

Kilder: EBRD, 2001: 59; Aage, 2002: 208.

Salg af cigaretter og solsikkefrø på campingborde, Kiev 2004 (foto: Johannes Wamberg Andersen).

maximum of discontinuity without violence is desirable” (p. 451), idet “nothing shakes peoples up like a rampant crisis” (p. 453). Man må give ham ret i, at “these words may sound harsh” (p. 453).

Der er således “many benefits of bankruptcy” (p. 277). Men produktionsfaldet og faldet i investeringerne har skadelige langsigtsvirkninger, som bliver meget vanskelige at udbedre. Tabel 3 er udtryk for dramatiske ændringer i Rusland. Fra 1989 til 2000 faldt BNP med 37%. Samtidig er eksporten øget betydeligt, med 300%, således at der i 2000 var et eksportoverskud på 20% af BNP, hvoraf 80% bestod af for det meste privatiserede råvarer, mens der i 1989 var et importoverskud på 5% af BNP. For alle øvrige anvendelser har der været fald, og faldene har været mest vold-

somme for investeringerne (67%) og militærdgifterne (88%); offentlige ydelser er faldet med 65%, mens det private forbrug kun er faldet lidt. Det skal dog huskes, at der i BNP er indregnet et skønsmæssigt tillæg på 23% for uformel produktion svarende til omtrent halvdelen af det private forbrug. Ifølge Martin Paldam skulle det private forbrug endda være steget “langs en blødt stigende trend” til 14% over 1989-niveaet.⁶³ I så fald er det offentlige forbrug og investeringerne faldet endnu mere, idet man næppe kan forestille sig, at militærdgifterne er faldet med mere end 90%. I realiteten ville det betyde, at øvrigt offentligt forbrug skulle være stort set lig med nul. At det offentlige forbrug er faldet drastisk, at sundhedsvæsenet og uddannelsesvæsenet i stigende grad privatiseres og forringes, og at

sundhedsydelse og højere uddannelse nu kun er tilgængelige for den del af befolkningen, som kan betale, omtales kun i forbigående.⁶⁴ Anders Åslund bestrider, at sundhedsvæsenet overhovedet er forringet.⁶⁵

En mere aktiv statslig politik kunne have afbødet denne nedgang og de deraf følgende sociale og økonomiske skader. De sidste 10 år har slidt på det russiske kapitalapparat, fordi investeringerne, såvel de offentlige som de private, stort set er forsvundet som en direkte følge af markedsreformerne og stabiliseringspolitikken. De årlige, reale bruttoinvesteringer er i 90'erne faldet til 30-33% af niveauet 1989, og som andel af BNP er investeringerne faldet fra 33% i 1989 til 16% i 2000.⁶⁶ Store dele af infrastrukturen er stærkt nedslidt og nærmer sig afslutningen af den forudsete driftsperiode. Eksempelvis forventes 32% af elværkernes kapacitet at være uanvendelig i 2005, og den type af forudsigelser er talrige.⁶⁷

Den varige lave produktion og de lave investeringer eroderer den fysiske kapital ved nedslidning og manglende vedligeholdelse. Naturkapitalen opbruges til eksport, selv om det til dels modvirkes af, at produktionsfaldet reducerer både forureningen og det indenlandske forbrug af råvarer. Den humane kapital forvitrer, ikke ved nedslidning, men tværtimod ved manglende brug. Den russiske flyindustri producerede i alt 4 fly i 2000 sammenlignet med 400 fly om året i 80'erne;⁶⁸ derved går megen dyrekøbt human kapital tabt. Samtidig forringes uddannelsessystemet, og mange højtuddannede teknikere og forskere udvander eller tvinges over i handel og service, fx rådgivning af udenlandske virksomheder.⁶⁹ Martin Paldam glæder sig over, at der nu er "5.000 restauranter af enhver slags" i Moskva, og en stærkt voksende detail- og gadehandel.⁷⁰ Men det er nu engang lettere at gøre en dr.scient. i fysik til gadesælger end omvendt.

9. Hvad der gentages tilstrækkelig ofte, er sandt

At hurtige og gennemgribende reformer skaber økonomisk vækst gentages utallige gange

(pp. 4, 5, 138, 151, 157, 395, 444). Spørgsmålet er, om det er rigtigt. Anders Åslund nævner mange steder, at reformer og vækst er "korreleret" (p. 144), og det er rigtigt, men han glemmer at fortælle, at det er en falsk korrelation, så der ikke kan udledes nogen årsagssammenhæng af det. Martin Paldam bruger præcis samme trick, idet han skriver, at når vækstrater og reformindeks "sættes over for hinanden, ses, at de lande, der har reformeret først og stærkest, også er de lande, hvor transitionen er gået bedst".⁷¹ Det er rigtigt; formuleringen er omhyggelig; meningen er naturligvis, at læseren skal opfatte det sådan, at hurtige og kraftige reformer giver de bedste økonomiske vækstresultater. Men det er en tilsnigelse, og det er faktisk forkert, som Martin Paldam næsten også erkender.⁷² Korrelationen mellem reformer og BNP-vækst er falsk; bl.a. spiller initialbetingelserne en meget stor rolle for udviklingen.

Også Ole Nørgaard postulerer en generel sammenhæng mellem økonomisk vækst, retsstat, demokrati og markedsøkonomi: "It has been a basic observation that countries that have been able to sustain economic liberalization with institutional reforms and the rule of law have been the most successful, both in terms of economic growth and democratic consolidation".⁷³

Det eneste, som Ole Nørgaards og andres tal dokumenterer, er sammenhængen mellem demokrati og markedsreformer.⁷⁴ Resten er apologetisk ønsketænkning og applaus til den fremherskende liberalistiske markedsideologi.⁷⁵

Anders Åslund og Martin Paldam afholder sig begge fra en nærmere diskussion af de statistiske analyser af sammenhænge mellem markedsreformer, vækst, demokrati, initialbetingelser mv. og nøjes med en verbal diskussion med simple figurer og letfattede konklusioner. Den empiriske litteratur om transitionen viser generelt en række klare sammenhænge mellem vellykkede reformer, relativt gode vækstresultater, stabilisering og velfungerende statslige organer og budgetter. Ud over betydningen af et velfungerende statsap-

Barnetigger, Kiev 2004 (foto: Johannes Wamberg Andersen).

parat er det naturligvis en mulig forklaring, at hurtig og dybtgående liberalisering er årsag til, at depressionen relativt hurtigt nåede bunden i Centraleuropa. Men nærmere analyse tyder på, at sammenhængen skyldes fælles bagvedliggende forhold. Betingelserne i udgangssituationen forklarer 60% af forskellene i BNP-ændringerne 1989-1998, mens reformernes betydning forsvinder; det nævner Anders Åslund (pp. 138, 151), og han afviser det uden begrundelse. Hvis statsbudget som pct. af BNP også inddrages, kan 70% forklares, og inflation øger forklaringsgraden yderligere til 80%. Initialbetingelsernes forklaringssevne mindskes i slutningen af 90'erne.⁷⁶

Ikke desto mindre gentages og gentages den apologetiske ønsketænkning: "The experience accumulated in the past decade, whether viewed informally or with the help of data, charts, and regressions, provides support for the view that the most successful transiti-

on economies are those that have both stabilized and undertaken comprehensive reforms, and that more and faster reform is better than less and slower reform".⁷⁷

Forklaringen er, at de pågældende i deres iver for at demonstrere reformernes gavnlige virkninger, som de har investeret megen prestige i, desværre har glemt at undersøge, om korrelationen er falsk og om der er alternative kausale forklaringer, som fx i en meget citeret resumerende artikel af Fischer & Sahay.⁷⁸ Først vises det, at initialbetingelserne er afgørende for BNP-styrtdykket efter 1990 og forklarer ca. halvdelen af variationen i BNP-vækst over perioden 1990-1998, hvorpå initialbetingelserne simpelt hen udelades af regressionsligningerne! Begrundelsen er, at der derefter kun ses på BNP-væksten, efter at bunden er nået, hvor initialbetingelserne ikke betyder meget, og hvor regressionskoefficienterne ofte skifter fortegn.⁷⁹ Og i stedet for statsbudgettet benyttes den statslige budgetbalance, som har mere betydning for inflationen end for produktion og beskæftigelse.⁸⁰ Derved fremkommer konklusionen i citatet ovenfor. – Det giver ikke megen mening at give initialbetingelserne skylden for BNP-faldet og reformerne æren for, at BNP-faldet ophørte; den oprindelige, virksomme agent var, at samtlige lande indførte næsten samme "rapid adjustment",⁸¹ dvs. gennemgribende og pludselige omvæltninger i hele samfundsstrukturen.

Som bagvedliggende, fælles forklaring på sammenhængen mellem vellykkede reformer og relativt god BNP-vækst kan, foruden initialbetingelserne, også eksterne agenter spille ind, dels pres fra internationale långiverorganisationer, dels EU-forhåbninger. Disse forklaringsvariable kunne operationaliseres som de respektive hovedstæders afstand til Bruxelles: jo længere østpå landene ligger, desto værre er det gået med økonomien og samtidig med de økonomiske reformer.⁸² Korrelationen mellem reformer og BNP-vækst skyldes forskelle mellem de østeuropæiske lande på den ene side og de tidligere sovjetrepublikker på den anden; inden for disse to grupper er sammenhængen forsvindende.

Ølbilen kører stadig med øl til 1,5 kr. for 0,5 liter fad, Kiev 2004 (foto: Johannes Wamberg Andersen).

Konklusion

Når det gælder samfundsforhold, er det ikke ualmindeligt, at empiriske fakta og eksperimentelle resultater negligeres, retoucheres eller bortforklares, mens fejlbehæftede tolkninger og teorier vinder almindeligt bifald og kan forårsage umådelig skade. De forvandles til ideologier, hvorved forstås et blandingsprodukt, hvor man ikke forsøger at sondre mellem, hvad man ved, hvad man tror og håber, og hvad man ønsker.

Den apologetiske litteratur kolporterer den for tiden gængse ideologi, dvs. en forblindet tro på markedsliberalismen parret med en rystende kynisme over for de sociale ulykker, som den har afstedkommet i transitionslandene. Det bliver gentaget i kor igen og igen som en indlysende sandhed, at “det er ikke mar-

kedsøkonomien, der er årsag til det nogle steder voldsomme fald i den økonomiske aktivitet”.⁸³ Den idelige gentagelse fremkalder ingen undren (over nødvendigheden af gentagelsen, når det nu er så indlysende) eller tvivl, men tværtimod mere og mere fasthed i troen.

Ifølge den gængse anskuelse var planøkonomierne en fiasko på alle væsentlige områder: de var ude af stand til at skabe økonomisk vækst og velstand, de sløsedede med ressourcerne og fremkaldte en miljøkatastrofe, deres landbrug var ineffektivt og kunne ikke brødføde⁸⁴ befolkningerne, og deres ledere var kleptokrater, hvis hovedbestræbelse var at berige sig selv på befolkningernes bekostning.

Virkeligheden var en anden, og de elendigheder, der som regel tilskrives de tidligere planøkonomier – fattigdom, miljøkatastrofer,

landbrugskrise og kleptokrati – er alle langt mere udtalte i de transitionsøkonomier, der er opstået efter 1989, med undtagelse af miljøproblemerne, som ikke adskiller sig væsentligt fra den øvrige verdens og som er blevet mindre i takt med produktionsfaldet.

Af erfaringerne gennem de forløbne år kan der i hvert fald udledes en vis ydmyg eftertanke. Da overgangen til markedsøkonomi tog fart i 1989, var den fremherskende opfattelse blandt økonomer, at planøkonomien var en perversion af det økonomiske liv, der blot skulle afskaffes som en både nødvendig og tilstrækkelig betingelse for at genskabe økonomiens naturlige tilstand, nemlig en velfungerende markedsøkonomi. Efterhånden er det blevet mere klart, at en velfungerende markedsøkonomi er undtagelsen snarere end reglen. Den er en sart plante, som stiller store krav til vækstbetingelserne i form af et kompliceret system af lovmæssige, politiske og sociale institutioner, som er tidskrævende og vanskelige at opbygge.⁸⁵ I Vesteuropa tog det 500 år at opbygge fungerende markedsøkonomier og yderligere 200 år at udvikle dem til et civiliseret, socialt acceptabelt system.

Anders Åslunds konklusioner – at produktionsnedgangen og de sociale ulykker er en myte, at markedsreformer overalt har været gavnlige, at den eneste vej frem er at begrænse statsmagten yderligere etc. – repræsenterer et ekstremt, men ikke enestående, synspunkt i den omfattende litteratur og debat om transitionen. Det er ubegribeligt, at Anders Åslund – og sammen med ham Bent Jensen og Martin Paldam – er så forelskede i det ny klassesamfund, som har fællestræk med det zaristiske, hvor magthaverne udgjordes af vulgære rigmænd og godsejere, som lystigt udbyttede arbejderes og bønderes arbejde og som forventede, at deres tjenestepiger skulle være beærede, når de udnyttede dem seksuelt. Det er helt forkert, når Anders Åslund gentagne gange karakteriserer sovjetsystemet som et “kleptokrati” (pp. 8, 32, 83, 348), hvis hovedbestræbelse var at berige sig på befolkningernes bekostning; lederne i Sovjetunionen havde ingen udenlandske bankkonti, og deres privilegier

bestod af udlandsrejser, en datja, en treværelses lejlighed og andre typer af vestlige middelklassegoder. Den ære at være kleptokratier må ganske overlades til kapitalismen, den zaristiske såvel som den nutidige.

Anders Åslund m.fl. har ikke blik for, at “kapitalen driver af blod og snavs, fra top til tå, ud af alle porer”.⁸⁶ Man kan opfatte hans bog samt andre dele af apogilitteraturen som et kraftfuldt argument for post-moderne, social-konstruktivistisk analyse af transitionen: sondringen mellem politiske præferencer og objektiv viden er så vanskelig, at man med fordel kan lade den ligge, og virkeligheden – ja, den må man nok betragte som en social konstruktion.

Noter

1. The Economist, 20 April 2002, p. 32.
2. Åslund, 1991.
3. Aage, 1994: 15, 101, 178.
4. EIU, 2001: 31.
5. Jf. Paldam, 2002: 56-62.
6. The Economist, 3 October 1998, p. 42; 21 July 2001, survey p. 15.
7. The Economist, 16 November 1996, pp. 37-38.
8. World Bank, 1996: 29.
9. Politiken, 27. marts 2002.
10. Krueger, 2002.
11. Paldam, 2002: 137.
12. Paldam, 2002: 24; jf. Aage, 2002.
13. Nørsgaard, 2000: 3.
14. EBRD, 2001: 59.
15. Paldam, 2002: 124.
16. Paldam, 2002: 96, 111, 169, 174.
17. Paldam, 2002: 54.
18. Paldam, 2002: 114.
19. Paldam, 2002: 20; der foretages dog ingen oprunding p. 97.
20. Med denne påståede langtidseffekt af planøkonomien videreføres en hævdunden sovjetisk tradition, idet nye ledere altid lastede deres forgængere for alle fortrædeligheder; de kunne dog sjældent komme af sted med det i mere end et års tid.
21. G. Warren Nutter i Bergson et al., 1966: 233, 235-238.
22. Ifølge senere, reviderede tal var den gennemsnitlige årlige vækstrate 4,8% såvel i 1961-65 som i 1966-70, jf. Maddison, 2001:274.
23. Politiken, 21. oktober 1991. Ifølge senere, korri-

- gerede tal var BNP-faldet 4% i 1990 og 5% i 1991 (EBRD, 2001: 59).
24. Paldam, 2002: 103, jf. 108, 113, 165.
25. Paldam, 2002: 125.
26. Som benyttes flittigt, ofte som antydninger, jf. fx EIU, 2001: 31.
27. Fischer & Sahay, 2000: 20.
28. Reddaway & Glinski, 2001: 236-241.
29. Gajdar, 1995: 155. I øvrigt et godt gammelt udtryk, som går tilbage til Stalins "Socialismens økonomiske problemer" fra 1952.
30. Paldam, 2002: 21, 51-53.
31. Paldam, 2002: 46-47.
32. Gregory & Stuart, 2001: 213.
33. Jensen, 2002: 78; Paldam, 2002: 46.
34. Maddison, 2001: 186, 278, 279.
35. The Economist, 12 September 1998, p. 83.
36. Buitter, 2000: 608, 618; EIU, 2001: 30, 44-46.
37. The Economist, 23 August 2003, p. 27.
38. The Economist, 2 February 2002 p. 58; EIU, 2001: 30.
39. Poznanski i Journal of Economic Literature 40 (June 2003, No. 2): 620.
40. The Economist, 1 November 2002, pp. 29-30.
41. Hedlund, 1999: 131-32; Goldman, 2003: 105-116; EBRD, 2001: 187.
42. Marx, 1867: 1007, 1011, 1012-13.
43. Jf. Paldam, 2002: 243-68.
44. Paldam, 2002: 20, 196.
45. Nuti, 1996: 12.
46. Hay et al., 1996: 562.
47. Klein et al., 1996; Klein et al., 2000.
48. Stiglitz, 1999: 27; Popov, 2000: 28-42; Kolodko, 2000: 259.
49. Paldam, 2002: 34, 178.
50. Paldam, 2002: 65, 66, 91, 296; jf. Aage, 2004, kap. 4.
51. Nørgaard, 2000: 135, 141-44.
52. Sala-i-Martin, 1997; Barro, 1997; Stiglitz, 1999: 2.
53. Hall & Jones, 1997: 176.
54. Nørgaard, 2000: 6, 29.
55. Pryor, 1985: 101.
56. Gregory & Stuart, 1989: 414.
57. Fischer & Sahay, 2000: 21; jf. Gomulka, 2000: 83.
58. Paldam, 2002: 136-37.
59. The Economist, 1 November 2003, pp. 13, 29, 6 December 2003, p. 23.
60. Nørgaard, 2000: 179-181.
61. The Economist, 4 November 2000, p. 83; 17 February 2001, p. 65.
62. EBRD, 2001: 59; Aage, 2002: 208.
63. Paldam, 2002: 111-113. Statistikken for forbrugsudviklingen undergår mærkelige revisioner. Således ændrede EBRD tallet for stigningen i det private forbrug i perioden 1992-96 fra -22.6% i 1999 til -5.1% i 2000; EBRD anfører ingen tal for forbruget før 1992. (EBRD, 1999: 261, 2000: 205).
64. Paldam, 2002: 20, 56, 61; EIU, 2001: 16; Reddaway, 2001: 15, 19; The Economist, 21 July 2001, survey pp. 16-17.
65. Åslund, 2001.
66. EIU, 2001: 54. Ifølge ECE (2000: 161) er de reale bruttoinvesteringer faldet endnu mere, nemlig til under 20% af niveauet i 1989.
67. EIU, 2001: 21; The Economist, 21 July 2001, survey pp. 14-15.
68. EIU, 2001: 17.
69. Reddaway, 2001: 17. En række eksempler er beskrevet i Puffer et al. (2000). Der kræves stor optimisme for at tro, at "a temporary rise of unemployment can be thought of as a form of investment" (Gomulka, 2000: 74).
70. Paldam, 2002: 126.
71. Paldam, 2002: 189.
72. Paldam, 2002: 193.
73. Nørgaard, 2000: 216, jf. pp. 6, 128, 211.
74. Nørgaard, 2001: 135, 141-144; jf. Aage, 2001a, 2001b; Popov, 2000: 6, 42.
75. I en overskrift i Politiken (22. november 1990) blev de bærende principper i CSCE's Paris-charter af 21. november 1990 sammenfattet som "Demokrati, retsstat, frihedsværdier og markedsøkonomi".
76. Popov, 2000: 23-27, 30; Aage, 2001a, 2001b, 2002.
77. Fischer & Sahay, 2000: 17; jf. Gomulka, 2000: 74, 78.
78. Fischer & Sahay, 2000: 10, 15-16, 21-22; jf. EBRD, 1999: 28-30, 62-65.
79. Jf. Popov, 2000: 36; Gomulka, 2000: 78.
80. Som har større betydning for stabilisering, dvs. inflation end for BNP-vækst, jf. Gomulka, 2000: 74.
81. Gomulka, 2000: 70.
82. Fischer & Sahay (2000: 10) benytter afstand til Düsseldorf, men uden at vise nogen regressionsresultater; Aage, 2001b; Popov, 2000: 6; Fischer & Sahay, 2000: 22; Gomulka, 2000: 79.
83. Iversen, 2000: 40.
84. Denne populære formulering er en myte, som vedblivende dukker op, fx i Politiken, 31. januar 2001, jf. Aage, 1994: 9. Sagen er, at den stigende kornimport i Sovjettiden skyldtes stigende forbrug af kød og deraf følgende behov for foderkorn.
85. Vurderingen af erfaringerne afhænger stærkt af, hvor meget prestige man har investeret i tidligere synspunkter; sml. fx Fischer & Sahay (2000: 11-12, 20-22) med Popov (2000) og Økonomiministeriet (1997: 109).
86. Marx, 1867: 1058.

Litteratur

- Barro, R.J.: *Determinants of Economic Growth. A Cross-Country Empirical Study*. Cambridge, Mass.: The MIT Press 1997.
- Bergson, A. et al.: "Soviet Economic Performance and Reform: Some Problems of Analysis and Prognosis. A Round-Table Discussion". *Slavic Review* 25 (June 1966, No. 2): 222-246.
- Buiter, W.H.: "From Predation to Accumulation". *Economics of Transition* 8 (December 2000, No. 3): 603-622.
- Campos, N.F. & Coricelli, F.: "Growth in Transition: What We Know, What We Don't, and What We Should". *Journal of Economic Literature* 40 (September 2002, No. 3): 793-836.
- EBRD: *Transition Report 2003*. London: European Bank of Reconstruction and Development 2003 (samt tidligere årgange).
- ECE: *Economic Survey of Europe 2000 No. 2/3*. Genève: United Nations Economic Commission for Europe 2000.
- EIU: *Russia. Country Profile 2001*. London: The Economist Intelligence Unit 2001.
- Fischer, S. & Sahay, R.: "The Transition Economies after Ten Years". *NBER Working paper* 7664, April 2000.
- Gajdar, J.: *Gosudarstvo i evoljutsija*. Moskva: Evrazijska 1995.
- Goldman, M.I.: *The Privatization of Russia: Russian Reform Goes Awry*. London: Routledge 2003.
- Gomulka, S.: "Macroeconomic Policies and Achievements in transition Economies 1989-1999". Chap. 3, pp. 69-83 in *ECE Economic Survey of Europe 2000 No. 2/3*. Genève: United Nations Economic Commission for Europe 2000.
- Gregory, P.R. & R.C. Stuart: *Comparative Economic Systems*. (3rd ed.). Boston: Houghton Mifflin 1989.
- Gregory, P.R. & R.C. Stuart: *Russian & Soviet Economic Structure & Performance*. (7th ed.). Boston: Addison Wesley Longman 2001.
- Gustafson, T.: *Capitalism Russian-Style*. Cambridge: Cambridge University Press 1999.
- Hall, R.E. & Jones, C.I.: "Levels of Economic Activity Across Countries". *American Economic Review* 87 (May 1997, No. 2): 173-177.
- Hay, J.R., Shleifer, A. & Vishny, R.W.: "Toward a Theory of Legal Reform". *European Economic Review* 40 (April 1996, Nos. 3-5): 559-567.
- Hedlund, S.: *Russia's 'Market' Economy. A bad case of predatory capitalism*. London: UCL Press 1999.
- Iversen, S.P.: "Økonomiske og politiske reformer. Central- og Østeuropa og det tidligere Sovjetunionen 1989-99". *Samfundsøkonomen* (marts 2000, nr. 2): 35-43.
- Jensen, B.: *Gulag og Glemsel. Ruslands tragedie og Vestens hukommelsestab i det 20. århundrede*. København: Gyldendal 2002.
- Klein, L., Leontief, W., Tobin, J., Makarov, V., Shatalin, S. et al.: "Novaja ekonomicheskaja politika dlja Rossii". *Nezavisimaja Gazeta*, 1. juli 1996, p. 1.
- Klein, L., North, D., Modigliani, F., Petrakov N.Ja., Rimashevskaja, N.M. et al.: "Novaja povestka dnja dlja ekonomicheskikh reform v Rossii. Gosudarstvo dolzhno vzjat' na sebja osnovnuju rol' v stabilizatsii pod'ema strany". *Nezavisimaja Gazeta*, 9. juni 2000, p. 3. (optrykt i *Transition* 11 (May-July 2000, No. 3-4): 26-27.
- Klein, L.R. & Pomer, M. (eds.): *The New Russia. Transition Gone Awry*. Stanford: Stanford University Press 2001.
- Kolodko, G.W.: *From Shock to Therapy. The Political Economy of Postsocialist Transformation*. Oxford: Oxford University Press 2000.
- Krueger, A.O.: "Growth and Reform in Russia". Address at the Conference on Post-Communist Economic Growth. Moskva, 20 March 2002.
- Maddison, A.: *The World Economy. A Millennial Perspective*. Paris: OECD 2001.
- Marer, P., Arvay, J., O'Connor, J., Schrenk, M. & Swanson, D.: *Historically Planned Economies. A Guide to the Data*. (updated 1993 edition). Washington, D.C.: The World Bank 1993.
- Marx, K.: *Kapitalen* (1867 bd. 1, 1885 bd. 2, 1894 bd. 3), redaktion og indledning ved Johs. Witt-Hansen. København: Rhodos 1970-1972.
- Nuti, D.M.: "Post-Communist Mutations". *EMERGO* 3 (Winter 1996, No. 3): 7-13.
- Nørgaard, O.: *Economic Institutions and Democratic Reform: A Comparative Analysis of Post-Communist Countries*. Cheltenham: Elgar 2000.
- Paldam, M.: *Udviklingen i Rusland, Polen og Baltikum – lys forude efter ændringen af økonomisk system*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag 2002.
- Popov, V.: "Shock Therapy Versus Gradualism: The End of the Debate (Explaining the Magnitude of Transformational Recession)". *Comparative Economic Studies* 42 (Spring 2000, No. 1): 1-57.
- Pryor, F.L.: *A Guidebook to the Comparative Study of Economic Systems*. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall 1985.
- Puffer, S.M., McCarthy, D.J. & Naumov, A.I.: *The Russian Capitalist Experiment. From State-Owned Organizations to Entrepreneurships*. Cheltenham: Edward Elgar 2000.
- Reddaway, P.: "Market Bolshevism harmed Russia". *Transition* 12 (July-September 2001, No. 3): 16-19.
- Reddaway, P. & Glinski, D.: *The Tragedy of Russian Reform: Market Bolshevism Against Democracy*. Washington, D.C.: The United States Institute of Peace Press 2001.

Sala-i-Martin, X.: "I Just Ran Two Million Regressions". *American Economic Review* 87 (May 1997, No. 2): 178-183.

Shleifer, A. & Treisman, D.: *Without a Map. Political Tactics and Economic reform in Russia*. Cambridge, Mass.: MIT Press 2000.

Stiglitz, J.E.: "Whither Reform. Ten Years of Transition". World Bank Annual Conference on Development Economics. Washington, D.C.: The World Bank 1999.

Stiglitz, J.: *Globalization and Its Discontents*. London: Allen Lane 2002.

Stiglitz, J., Åslund, A. & Nail, J.: "Russia 'Lost' or 'won'? Instructive Debate in Three Acts". *Transition* (The World bank) 14 (January-March 2003, No. 1-3): 18-20.

World Bank: *World Development Report 1996: From Plan to Market*. New York: Oxford University Press 1996.

World Bank: *Transition. The First Ten Years. Analysis and lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Washington, D.C.: The World Bank 2002.
Økonomiministeriet: *Økonomisk Oversigt, december 1997: "Økonomiske aspekter af EU's udvidelse mod Øst"*. Kap. 4, pp. 93-125. København: Økonomiministeriet 1997.

Aage, H.: *Økonomiske omvæltninger i Østeuropa og Rusland*. Herning: Systime 1994.

Aage, H.: "Institutions and Performance in Transition Economies". *Nordic Journal of Political Economy* 24 (No. 2, 1998): 125-144.

Aage, H.: *Transition til demokrati og velstand*. Research Paper No. 5/01. Department of Social Sciences, Roskilde University, August 2001. (a).

Aage, H.: "Transition til demokrati og velstand". *Politica* 33 (september 2001, nr. 3): 330-341. (b).

Aage, H.: "'Nu og da forbigående støvregn, som har forårsaget visse oversvømmelser'". *Nationaløkonomisk Tidsskrift* 140 (oktober 2002, nr. 2): 206-217. (med svar fra Martin Paldam og gensvar fra Hans Aage).

Aage, H.: *Karl Marx*. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.

Åslund, A.: *Gorbachev's Struggle for Economic Reform*. 2nd ed. Ithaca: Cornell University Press 1991.

Åslund, A.: "Think Again – Some Common Misconceptions about Russia". *Transition* 12 (July-September 2001, No. 3): 13-15.

Åslund, A.: *Building Capitalism: The Transformation of the Former Soviet Bloc*. Cambridge: Cambridge University Press 2002.

Abstract

Hans Aage: The triumphal march of capitalism in Russia and Eastern Europe, *Arbejderhistorie* 1/2004, pp. 1-20.

During the 1990's the transition countries of Eastern Europe and the former Soviet Union achieved a peace-time record of economic collapse. In most countries production declined by 15-50% and by more than 60% in the most disastrous countries, and in 2001 only a few countries in Eastern Europe had recovered the production levels of 1989. Even so, according to western public opinion and to a vast apologetic literature transition "has indeed been a good investment" (World Development Report 1996), and "the economic news, on the whole, is fair to good", as The Economist put it in 1996. The apologetic view is that economic hardships are exaggerated and in any case not caused by economic market-reforms; they are explained away by arguments that may be summarized into 9 categories: deceptive statistics, the communist legacy, not enough capitalism, market-eroding rent-seeking, too much government interference, not enough democracy, failing international support, in order to help it must hurt, confusion of repetition and truth. These arguments are reviewed and confronted to empirical facts and to the anti-apologetic literature, and it is concluded that the apologetic view is degenerated into ideology and social constructivism.

Hans Aage

Professor i nationaløkonomi, dr.polit.

Institut for Samfundsvidenskab og Erhvervsøkonomi
Roskilde Universitetscenter

E-mail: hansaa@ruc.dk